

УДК 82.06

Лариса КОЛОДІНА, Ольга КОВАЛЮК

**ЛІТЕРАТУРА ФАКТУ У КОНТЕКСТІ
ПОСТМОДЕРНІЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ПАМФЛЕТУ
ІВАНА БАГРЯНОГО «ЧОМУ Я НЕ ХОЧУ ВЕРТАТИСЯ
ДО СРСР?»)**

У статті розглянуто художньо-мистецькі особливості та теоретичні засади щодо історії виникнення й актуальності літератури факту у контексті постмодернізму, проаналізовано памфлет Івана Багряного «Чому я не хочу вертатися до СРСР?» як знаковий твір української літератури ХХ ст.

Ключові слова: постмодернізм, література факту, памфлет.

Постмодернізм, як провідний художньо-мистецький напрямок літератури ХХІ століття, актуалізував інтерес сучасних читацьких кіл до архаїки, міфу, колективного підсвідомого, до пошуку алюзій на відомі сюжети літератури попередніх епох, використовуючи при цьому підкреслено ігровий стиль та навмисну театральність. Проте на ознаку протилежності пробудився до життя і здобув популярність жанр природності та реалістичності – *література факту*, актуальність якої беззаперечна.

Така назва виникла завдяки творчим інноваціям російських письменників післяреволюційної доби ХХ століття, зокрема В.Маяковського, Б.Пастернака, Б.Арватова, С.Третьякова та інших, які виступали проти штучного декоративного мистецтва. Визнаючи з літературних жанрів лише нарис і репортаж, письменники висували необхідність розробки методів точної фіксації фактів, а «невигадану» літературу факту ставили вище вигаданої белетристики [4, с. 254-256].

Поняття «література факту» закріпилося в літературознавстві після виходу творів знаменитих польських репортажистів-«нобелістів» Генрика Сенкевича та Владислава Реймонта. Основні постулати нового ракурсу письменницького відображення власних спостережень були сформульовані польським журналістом Томом Вулфом в антології «Нова журналістика» (1973). Вони склалися з чотирьох принципів:

- 1) не покладатися на свідчення інших, а бути самому в центрі подій і відтворювати їх для читачів;
- 2) якомога більше і якомога точніше передавати діалоги, аби краще змалювати героїв і зацікавити читачів;
- 3) не описувати події, а передавати справжнє відчуття подій;
- 4) оточення, деталі та контекст такі ж важливі, як і герої. Читач повинен бачити їх такими, як вони бачать самих себе [1].

Саме така література у наш час найбільше цікавить вибагливого читача, адже вона значно химерніша за сучасну фантастику та може шокувати сильніше, ніж будь-який фільм жахів. Суспільство втомилося від фікції, вигадки, ілюзії, неправди, йому хочеться нарешті зняти рожеві окуляри і побачити світ таким, яким він є насправді. Отже, тому документальна правдивість описуваних подій стає опозиційним сюжетним напрямком сучасної прози і викликає дискусійну хвилю заперечень, що висувуються на захист традиційної художньої літератури.

Так, читаючи фантастично-пригодницькі твори або жіночі романи, поринаючи у світ ірраціонального, штучного, тривіального життя, ми відмежуємося від проблем реального сьогодення, а саме воно (аж занадто перенасичене політичними, економічними та соціальними змінами) спонукає до активної пізнавальної діяльності того, що є на часі. Дослідник С.Смірнов наголошує, що ««причину треба шукати в тому, що життя в останні десятиліття дає абсолютно надзвичайний матеріал, який не в змозі створити ніяка найбагатша фантазія» [3, с. 45].

Вивчаючи сучасне співвідношення рівня популярності літератури факту і літератури вимислу, пересвідчуємось у домінуванні саме першої ще й тому, що белетристична література ототожнюється з літературою радянської епохи, а отже, з масовізмом та ідеологічною заангажованістю. На противагу їй, наприклад, на думку Іцхокаса Мераса, література факту є «прикметою часу, оскільки якщо пригадати цілу низку подій та осіб минулого, або, скажімо, життя людей інших країн, та й саму історію, яка часом була затемнена й висловлювала не зовсім точну інформацію, то стане достеменно зрозуміло, чому читач так тяжіє до мемуарів» [3, с. 32].

Сучасний український дослідник О. Галич зазначає, що це література, яка «базується на реальних історичних фактах і охоплює три найважливіші напрями: мемуаристику, художню біографію та художню публіцистику. Важливою ознакою такої літератури є авторське осмислення певних суспільно-історичних подій чи життєвого шляху реальної історичної особи, або важливої для життя народу проблеми, здійснене за законами художньої творчості із залученням справжніх документів свого часу...» [7, с. 20].

Отже, сучасне українське письменство виявилось не на часі, віддавши перевагу постмодерним літературним формам, у той час як окреслилась гостра потреба в якісній, високохудожній літературі, здатній викликати не тільки читацький інтерес, а й навіть суспільний резонанс.

На противагу сучасній масовій літературі, яка не ставить перед собою високохудожніх завдань та орієнтується на чуттєво-тілесне, література факту, заснована на першоджерелах і спрямована на співпрацю душі й розуму, зберігає та культивує інтелектуальну складову мистецтва. Вона орієнтована на нового читача з витонченим сприйняттям. Так, Юхим Дорош поділяє всіх читачів на дві категорії, «з яких одна шукає в літературі розваги, а інша – пізнання життя, істини» [7, с. 28]. Таким чином, читача другої категорії вже мало приваблює вигадана романтична дійсність, він хоче «походити свіжим поранком босими ногами по зрошеній траві, відчутти здоровий щем прохолоди, доторкнутися до живої природи, посмакувати чимось автентичним, з натуральними вітамінами, а не жувати гумку ерзаців» [5, с. 36].

На жаль, в українському літературознавстві література факту тривалий час перебувала на маргінесі і не окреслювалася як окремий жанр. Для її визначення вживаються різні терміни – «література non-fiction», «документалістика», «література факту», «фактографія». Нею цікавилися лише поодинокі літературні критики та історики, тому ґрунтовних досліджень із цього питання немає, що й зумовлює *актуальність* обраної теми.

Детальному аналізу документалістики та її жанрів, а також дискусивним питанням протиставлення двох літератур присвячені праці культурологів та літературознавців. Так, П.Палієвський у статті «Документ у сучасній літературі» зазначає, що «принципової

ворожнечі між ними немає і бути не може. Але художній літературі прийдеться, ймовірно, зробити нове зусилля, щоб поновити своє панівне становище і перевагу» [7, с. 184].

Цю позицію поділяє А.Тартаковський, розглядаючи мемуари в культурно-історичному контексті як засіб пізнання суспільством свого минулого, як явище духовної культури загалом, а не лише як витвір художньої літератури. Науковець характеризує історичне самоусвідомлення особистості як жанротворчу ознаку мемуарів: «вони пишуться з повним розумінням їх використання як джерел, розрахунок на це органічно включається у цільову установку мемуаротворчості» [5, с. 35]. Велика кількість літературознавчих студій, як вітчизняних, так і зарубіжних, присвячена аналізу біографічної літератури: розмежуванню біографічних та історичних творів (О.Галич, Ю.Загоруйко, І.Братусь), співвідношенню факту і вимислу в життєписах (Андре Моруа, Д.Стауффер, І.Стоун, І.Ходорківський, Б.Мельничук), становленню жанрів художньої біографіки (Дж.Гарреті, Д.Мерріл, Б.Мельничук, І.Данильченко, І.Акіншина), своєрідності хронотопу біографічних творів (О.Зарицький, О.Дацюк) [4, с. 254].

У світлі нового сприймання, прочитання та дослідження у контексті жанрових особливостей літератури факту творів українського письменства ХХ століття знаковим є памфлет Івана Павловича Багряного (Лозов'ягіна) «Чому я не хочу повертатися до СРСР?», написаний 1946 року та перекладений англійською, іспанською, італійською й іншими мовами.

Автор недаремно обирає саме такий жанр, оскільки його головне призначення – безпосередній вплив на громадську думку, а метою Багряного на час написання цього твору було змінити ставлення західної громадськості до проблем українських емігрантів та зберегти життя мільйонам людей. Письменник не просто написав художній твір про страждання українців у період більшовицького режиму, він зумів створити літературний шедевр, у якому були сконцентровані увесь біль та страждання, що випали на долю українського народу.

Особливу увагу привертає той факт, що автор не покладався на свідчення очевидців, а сам був в центрі подій, тому і зумів їх так яскраво відтворити та передати. Авторське «Я» є центральним компонентом памфлету, і «дано в кількох соціальних іпостасях. Це

син робітника і селянки, разом із тим він політв'язень, який вісім років провів у тюрмах і концтаборах, а під час війни утік до Західної Європи» [6, с. 185].

У зв'язку з тим, що Іван Багряний виступає водночас і автором, і головним героєм, йому вдається тримати увагу читача у напрузі й очікуванні, оскільки він розумів увесь драматизм трагедії народу, безнадію цього чорного царства, яка несла людям смерть. Проте він не втратив віру в людину, хоча добре знав, як радянська система знищує усе людське. Десятирічним хлопчиком на власні очі Іванові довелося побачити зблизька всі жахіття більшовизму: «Це було 1920 року. Я жив тоді в дідуся на селі, на пасіці. Дідусь мав 92 роки і був одорукий каліка, але трудився на пасіці, доглядаючи її. Він нагадував мені святих Зосима і Саватія, що були намальовані на образку, який висів під старою липою посеред пасіки. Аж ось одного дня надвечір прийшли якісь озброєні люди, що говорили на чужій мові, і на моїх очах та на очах інших онуків, під наш несамовитий вереск замордували його, а з ним одного сина (мого дядька). Вони довго штрикали їх штиками і щось допитували, стріляли в лежачі скривавлені тіла з пістолів і реготались... Вони всі гидко лаялись, і під старою липою посеред пасіки, коли ікони святих Зосима і Саватія, все було забризкане кров'ю» [2]. Ці страшні спогади письменник пронесе крізь усе своє життя і не дозволить нам спокійно коментувати ті події як пересічне історичне минуле.

Не оминає Іван Багряний страшних фактів репресії та переслідування української інтелігенції. Мільйони людей було заслано до холодного Сибіру на вірну смерть. Вони були позбавлені елементарний людських прав та свобод: «Висилали їх геть з усім, виринаючи з коренем, цебто зі стариками і з маленькими дітьми. А женучи через цілий СРСР етапами, цькували їх, як тільки могли...» [2]. Хто не помирав у дорозі, знаходив свою смерть на засланні. Нікого не хоронили, не відспівували, а просто загібали в снігу без священика та домовини. «Кістками цих українських дітей і матерів Сталін вимостив усі шляхи й нетрі тої «необ'ятної родіни». Так загинуло й чимало з моєї рідні. Але від того в Україні нікому не стало легше жити» [2].

Проте автор до кінця залишається чесним зі своїм народом. Для зацікавлення читачів йому не потрібно було вдаватися до

перебільшення та поетизації, оскільки справжні антигуманні дії, факти та цифри вражають і передають відчуття подій. «Страхіття Дахау і Бухенвальда не перевищують страхіть безлічі енкаведистських катівень та концтаборів в ті роки» [2]. Іван Багряний наводить страшні цифри: понад 10 мільйонів українців загинуло у період 1927-1939 рр.: «Мільйони людей знищено так, що невідомо, де вони ділися» [2].

Так вичерпно й послідовно, логічно й переконливо, пройшовши усі кола сталінського пекла, публіцист дає відповіді на запитання «Чому ж українці не хочуть повертатися «на рідину»? Серед причин він виділяє такі: в 1929-1932 рр. – це примусова колективізація, що означала «фізичне винищення колосальної маси людей, чудесних трударів-хліборобів» [2, с. 24]; штучний голод 1933 р., організований більшовиками, коли «український народ у цій страшній трагедії був доведений до людоджерства, до найвищого ступеня людської трагедії. Збожеволілі від голоду матері з'їдали своїх дітей...» [2, с. 25]. На його думку, СРСР – це велетенський концтабір, репресивна державна машина, яка винищила українську інтелігенцію: вчених, митців, військових, політичних діячів, «що становили собою верхівку народу» [2, с. 25].

Отже, можемо зробити висновок, що література факту не потребує штучної популяризації та пропаганди, оскільки зацікавленість нею, це, перш за все, спроба відчувати себе співтворцем історії країни. Більшість сучасних письменників, намагаючись довести свою «європейськість» та «постмодерність», втратили таємний зв'язок із читачем, який ретельно оберігали класики.

Така ситуація, на нашу думку, зумовлена тим, що на тлі української письменницької спадщини, яка з прадавніх часів була правдивою й близькою до реальності, літературні твори останніх десятиліть виглядають фальшивими і неприродними. Якщо красне письменство відкине такі філософські категорії, як Істина та Правда, то воно втратить життєдайний ґрунт, і його спіткає доля міфічного Антея, що загинув, відірвавшись від землі. Література ж факту обрала ці категорії як базові, тому інтерес до неї як до речниці істинного, вічного й правдивого залишатиметься актуальним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрус'як І. Духовний скарб нації [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<http://dyskurs.narod.ru/Glodos.htm>
2. Багрянний І. Публіцистика / І. Багрянний. – К. : Смолоскип, 2006. – 856 с.
3. Жизненный материал и художественное обобщение // Вопросы литературы. – М., 1966. – № 9. – С. 32-45.
4. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 752 с.
5. Тартаковский А. Мемуаристика как феномен культуры / А. Тартаковский // Вопросы литературы. – 1999. - № 1. – С. 35–55.
6. Шаповаленко Н. Історична та автобіографічна парадигми у листі-памфлеті Івана Багряного „Чому я не хочу вертатись до СРСР?“ // Діалог: Медіа-студії. – 2005. – Вип. 3. – С.181-187.
7. Эйхенбаум Б.М. О прозе. О поэзии: Сб. статей / Б.М. Эйхенбаум. – Л.: Художественная литература, 1986. – 456 с.

Л. КОЛОДИНА, О. КОВАЛЮК

ЛИТЕРАТУРА ФАКТА В КОНТЕКСТЕ ПОСТМОДЕРНИЗМА (НА ПРИМЕРЕ ПАМФЛЕТА ИВАНА БАГРЯНОГО «ПОЧЕМУ Я НЕ ХОЧУ ВОЗВРАЩАТЬСЯ В СССР?»)

В статье рассмотрены художественно-искусственные особенности и теоретические основы из истории возникновения и актуальности литературы факта в контексте постмодернизма, проанализированно памфлет Ивана Багряного «Почему я не хочу возвращаться в СССР?» как знаковое произведение украинской литературы XX века.

Ключевые слова: постмодернизм, литература факта, памфлет.

L.KOLODINA, O.KOVALIUK

LITERATURE OF FACT IN THE CONTEXT OF POSTMODERNISM (BY WAY OF EXAMPLE OF THE PAMPHLET BY IVAN BAGRYANYI 'WHY I DON'T WANT TO RETURN TO THE USSR')

The article deals with art and artistic features and theoretical basis of the literature of fact in the context of postmodernism. The author made a detailed analysis of the pamphlet “Why I don’t want to return to the USSR” by Ivan Bagryanyi, which is a landmark work of Ukrainian literature of the XXth century.

Keywords: postmodernism, the literature of fact, pamphlet.

УДК 82-222(477)«16/17»:291.23

Вікторія КУЛЕВСЬКА

СПЕЦИФІКА ПОХОДЖЕННЯ ЕСХАТОЛОГІЧНИХ МОТИВІВ В УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРМЕДІЯХ XVII-XVIII СТОЛІТЬ

У статті досліджується проблема формування есхатологічних мотивів у свідомості барокової людини і специфіка їх реалізації в українських інтермедіях XVII-XVIII століть. Також на прикладі конкретних текстів було здійснено спробу довести, що у формуванні есхатологічних мотивів було використано християнську світоглядну концепцію, язичницькі рефлексії та елементи соціокультурного досвіду.

Ключові слова: інтермедія, есхатологічні мотиви, християнська концепція світогляду, язичницькі елементи

Прийняття християнства зіграло ключову роль у формуванні культури, літератури та світогляду середньовічної людини. На язичницьку концепцію світобудови було накладено християнську, що в свою чергу спричинило до протистояння і – як неминучого наслідку – синтезу. Середньовічна барокова література, в основі своїй християнська, мала на меті протидіяти народному поганству, а натомість стала виразником цього самого синтезу.

В контексті даної статті планується розглянути функціонування есхатологічного мотиву в драматичних творах, а саме інтермедій XVII-XVIII століть. Але перш ніж перейти до безпосереднього аналізу, варто глибше розглянути поняття